



Fûruzan ve Samiha Ayverdi'nin Gezi Notlarından Balkan'a Tarihsel ve Kültürel Yolculuk

Historical and Cultural Journey to The Balkans: Travel Notes of Fûruzan and Samiha Ayverdi

SİBEL BAYRAM*

Öz

Tarih boyunca birçok medeniyetin egemenliği altına giren Balkanlar, sahip olduğu stratejik konum nedeniyle sürekli el değiştirmiş ve bu durum bölgenin kültürel, dini ve etnik çeşitliliğini derinleştirmiştir. Osmanlı İmparatorluğu'nun yaklaşık beş asır süren hâkimiyeti, Balkan coğrafyasında kalıcı izler bırakmış; mimariden şehir planlamasına, sosyal yaşamdan mutfak kültürüne kadar pek çok alanda belirleyici olmuştur. Tüm bu tarihsel dönüşümler, Balkanlar'da zengin ancak aynı zamanda parçalanmış bir kimliğin oluşmasına neden olmuştur. Siyasi istikrarsızlıklar, etnik çatışmalar ve savaşlar, bölgedeki çok kültürlü yapıyı zaman zaman tehdit etmiş, zaman zaman da daha da karmaşık hâle getirmiştir. Bu çok katmanlı yapının izlerini sürmek açısından gezi yazıları önemli birer belge niteliği taşır. Fûruzan'ın *Balkan Yolcusu* adlı eseri ile Samiha Ayverdi'nin *Yeryüzünde Birkaç Adım* adlı kitabı, Balkan coğrafyasının hem tarihi hem de kültürel mirasını gözler önüne seren iki önemli çalışmadır. Fûruzan, Üsküp, Manastır, Mostar, Sofya, Filibe gibi şehirleri dolaşarak bireysel gözlemlerini aktarırken; Samiha Ayverdi, 1969, 1971 ve 1972 yıllarında gerçekleştirdiği Bulgaristan, Romanya, Yugoslavya, Macaristan ve Yunanistan seyahatlerinde hem Osmanlı'dan kalan izleri hem de yeni rejimlerin etkilerini yorumlar. Bu çalışmada, her iki yazarın bakış açısından hareketle Balkanlar'ın tarihsel kimliği, Osmanlı mirası ve kültürel sürekliliği üzerine bir değerlendirme yapılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Balkan, Osmanlı, Fûruzan, Samiha Ayverdi, kültürel hafıza, tarihi miras.

Abstract

Throughout history, the Balkans have come under the rule of numerous civilizations due to their strategic geographical location. This constant shift in political control has significantly contributed to the region's cultural, religious, and ethnic diversity. The nearly five-century-long rule of the Ottoman Empire left a lasting legacy across the Balkan landscape, shaping everything from architecture and urban planning to social life and culinary traditions. These complex historical transformations have resulted in a rich yet fragmented regional identity. Political instability, ethnic conflicts, and wars have at times threatened the region's multicultural structure, and at other times rendered it even more intricate. In tracing the layers of this multifaceted identity, travel literature serves as a valuable source of documentation. *Balkan Yolcusu* by Fûruzan and *Yeryüzünde Birkaç Adım* by Samiha Ayverdi are two significant works that reveal both the historical and cultural heritage of the Balkans. Fûruzan offers personal observations through her journeys to cities such as Skopje, Bitola, Mostar, Sofia, and Plovdiv, while Ayverdi recounts her travels in 1969, 1971, and 1972 through Bulgaria, Romania, Yugoslavia, Hungary, and Greece, reflecting on both the remnants of the Ottoman past and the impact of modern political regimes. This study aims to evaluate the historical identity, Ottoman legacy, and cultural continuity of the Balkans through the perspectives presented in the travel narratives of these two authors.

Keywords: Balkans, Ottoman Empire, Fûruzan, Samiha Ayverdi, cultural memory, historical heritage.

* Doç. Dr. / Düzce Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Düzce/TÜRKİYE, sibelbayram02@hotmail.com, ORCID: 0000-0003-2862-415X

Giriş

Mekân, yalnızca fiziksel bir varlık ya da tek bir anlamla sınırlandırılabilen sabit bir kavram değildir; tersine, çok katmanlı, dinamik ve toplumsal bir olgudur. Henri Lefebvre'in mekân kuramı, bu çok boyutluluğu açıklayan önemli bir kuramsal çerçeve sunar. Lefebvre, mekânın üretimini diyalektik bir süreç olarak tanımlar ve bu süreci “algılanan”, “tasarlanan” ve “yaşanan” olmak üzere üç kurucu boyut üzerinden açıklar. Ona göre, “Mekân da, üç kurucu, ya da biçimlendirici anı- algılanan, tasarlanan ve yaşanan- aracılığıyla, diyalektik olarak üretilir. Ne sadece biri ne de diğeri ile; ne de sadece algılanan ve tasarlanan, somut ve soyut ikiliğinin çelişkileriyle. Onlardan ayıramaz bir üçüncü, bir pratik dolayım vardır: Yaşanan, toplumsal pratiklerle üretilen mekân” (Arslan Avar, 2009, s. 6). Bu kuramsal çerçevede, algılanan mekân, bireyin gündelik yaşam pratikleri ve duysal deneyimleri yoluyla doğrudan tecrübe ettiği ve anlamlandırdığı mekân olarak tanımlanır. Tasarlanan mekân, devletler, şehir plancıları ya da mimarlar gibi otoriter ya da kurumsal aktörler tarafından planlanan ve düzenlenen mekân biçimidir. Yaşanan mekân ise bireylerin toplumsal hafıza, kültürel aidiyet, ritüel ve toplumsal pratikler yoluyla içselleştirip yeniden ürettiği mekândır; bu, mekânın en derin ve karmaşık boyutudur ve somut ile soyutun ötesinde bir toplumsal dolayımı ifade eder. Bu bağlamda, Füruzan ve Samiha Ayverdi'nin Balkan coğrafyasına dair betimlemeleri de yalnızca birer fiziksel mekân tasviri olmaktan öte, geçmişte yaşanan olayların, tarihsel belleğin ve kültürel bağların etkisiyle yeniden inşa edilen yaşanan mekân örnekleri olarak değerlendirilebilir. Yazarlar, Balkanlar'ı dolaşırken o toprakları yalnızca gözlem yoluyla algılamakla kalmaz; aynı zamanda toplumsal hafızada yer eden tarihsel deneyimlerin ve kültürel aidiyetlerin bir bileşeni olarak anlamlandırır ve yeniden kurgularlar. Böylece mekân, yalnızca coğrafi bir yer değil, geçmiş ile bugün arasında kurulan kültürel ve toplumsal bir köprünün sahnesi hâline gelir.

Balkanlar, Avrupa kıtasının güneydoğusunda yer alan bir coğrafya olmasına rağmen, tarih boyunca Avrupa merkezli söylemlerde sürekli olarak “öteki” ya da “istenmeyen” bir bölge olarak konumlandırılmıştır. Avrupa'nın en doğu sınırı olarak görülen Balkanlar, Batı Avrupa toplumları tarafından çoğu zaman yeterince tanınmayan, hatta bilinçli biçimde sınırın ötesinde bırakılan bir bölge olarak algılanmıştır. Benzer biçimde, Balkan halkları da Avrupa'yı kendi kültürel ve coğrafi kimliklerinden ayrı bir unsur olarak değerlendirme eğilimindedir. Bu durum, Balkanlar'dan Batı'ya seyahat eden bir bireyin, “Avrupa'ya gidiyorum” ifadesini kullanmasında somutlaşır ve bu söylem, bölge halkının Avrupa'yı kendilerinden farklı bir dünya olarak görmelerinin bir sonucu olarak değerlendirilebilir.

Balkan kavramı, bölgedeki pek çok devlet tarafından genellikle nötr bir coğrafi terim olarak kullanılsa da Balkan kimliğini ve tarihini benimsemekten kaçınan ülke ve toplumların sayısı az değildir. Bu tutumun temelinde, Balkan kimliğinin Osmanlı geçmişi ya da Doğulu olmakla özdeşleştirilmesi yatmaktadır. Örneğin Yunanistan örneğinde olduğu gibi, bir Yunan kendisini öncelikle Yunan, ardından Avrupalı ve ancak en son Balkanlı olarak tanımlamaktadır. Benzer bir bakış açısı Arnavutluk için de geçerlidir. Arnavut aydını Christo A. Dako, Arnavutların kimliğini şöyle tanımlar: “Arnavutlar, Balkan Yarımadası’nın en eski ve en güzel ırkıdır. Orta Çağ’a kadar bütün Balkan ülkelerini ele geçirmişlerdir, ulusal bilinçleri komşularınınkinden çok daha güçlüdür. Yalnızca Aryen bir halk değildir, aynı zamanda ulusal içgüdülerinde de Avrupalıdır” (Todorova, 2003, s. 100). Dako’nun bu ifadesi, Arnavut ulusal kimliğinin Balkan kimliğinden ayrıştırılarak Avrupa’ya yakın olma arzusunun yansıtır. Benzer bir durum Romanya için de geçerlidir. Balkan kimliği Romanya’da küçültücü bir anlam taşımakta ve ulusal kimlik Latin köken üzerinden inşa edilmektedir. Nitekim John Reed bu durumu şu sözlerle ifade eder: “Bir Romani kızdırmak isterseniz, ülkesinin bir Balkan devleti olduğunu söyleyin yeter. Balkan! diye haykırır. Balkan! Romanya bir Balkan devleti değildir. Bizi yarı-vahşi Yunanlılarla, Slavlarla nasıl karıştırırsınız! Biz Latiniz” (Todorova, 2003, s. 100). Tüm bu örnekler göstermektedir ki, Balkan halkları kendi ulusal kimliklerini merkeze alan bir söylem geliştirmiş; Balkan kimliği ise tarihsel, siyasal ve kültürel olarak geride tutulması gereken bir aidiyet biçimi olarak görülmüştür.

Avrupa’nın Balkanlar’a bakışı, tarih boyunca merkez-çevre ayrımı temelinde şekillenmiş ve bu bölge, Avrupa’nın “ötekisi” olarak konumlandırılmıştır. Avrupa, kendisini her daim bir medeniyet ve ilerleme merkezi olarak görürken, Balkanlar’ı gelişmemişlik, düzensizlik ve ilkelik ile özdeşleştirmiştir. Bu bakış açısının somut örneklerinden biri, “Balkanlaşma” kavramının taşıdığı anlamlarda görülebilir. Balkanlaşma, yalnızca coğrafi ve siyasi olarak bir bölgenin küçük parçalara ayrılması anlamına gelmemekte; aynı zamanda geri kalmışlık, kaos ve ilkelik gibi olumsuz çağrışımlar da barındırmaktadır. Bu bağlamda, Balkanlar’a ilişkin Avrupa’daki algının, oryantalist bakış açısının bir uzantısı olduğu tartışması akademik literatürde önemli bir yer tutar. Hatta bu çerçevede, “Balkanizm, oryantalizmin bir alt kültürü müdür?” sorusu etrafında süregelen kuramsal tartışmalar dikkat çekmektedir (Todorova, 2003).

Avrupa’nın Balkanlar’daki karmaşayı ve savaşları anlamlandırmaya yönelik çabaları, 20. yüzyılın başlarında kurumsal girişimlere de dönüşmüştür. Örneğin, 1910 yılında kurulan Uluslararası Barış Carnegie Vakfı, Balkanlar’daki çatışmaları incelemek üzere bir komisyon kurmuş ve bölgeye ilişkin ayrıntılı raporlar hazırlamıştır. Ancak, bu tür girişimler dahi çoğu zaman bölgenin sorunlarını yapısal ve tarihsel nedenlerden çok, ırksal ve kalıtsal gerekçelere dayandıran önyargılardan bağımsız olamamıştır. Örneğin George

Kennan, Balkanlar'ı değerlendirirken şu ifadeleri kullanır: “Karşı karşıya bulunduğumuz acı gerçek şu: Eski çağlardaki gelişmelerin, yalnızca Türk egemenliği dönemindeki değil, ondan daha önceki gelişmelerin sonucu, Avrupa kıtasının güneydoğusuna, Avrupalı olmayan ve bugüne dek Avrupa olmama niteliğini büyük ölçüde koruyan bir medeniyetin hakim olmasıdır” (Todorova, 2003, s. 22). Kennan'a göre, Balkanlar'daki sorunlar sadece Osmanlı egemenliğiyle değil, ondan önceye dayanan ve medenileşememiş, kabilesel bir yapıyı sürdüren halkların varlığından kaynaklanmaktadır.

Balkanlara dair olumsuz algılar, yalnızca Avrupa merkezli indirgemelerle sınırlı kalmamış, bazı Balkan toplumlarının da kendilerini bu coğrafi ve kültürel kimlikten soyutlama eğilimini beraberinde getirmiştir. Bu durum, Türk edebiyatında Balkanlar'a yönelen bakışın hangi eksenlerde oluştuğu sorusunu gündeme taşır: Türk yazarlarının Balkanlara dair algıları hangi tarihî, kültürel ve toplumsal dinamiklerden beslenir? Balkanlar, Türk edebiyatında nasıl bir anlam ve temsil alanı bulur?

Bu çerçevede, Füruzan'ın *Balkan Yolcusu* (1994) ve Samiha Ayverdi'nin *Yeryüzünde Birkaç Adım* (1974) adlı metinleri dikkat çekicidir. Her iki yazar da Balkan coğrafyasını Avrupa merkezli “medenileşememiş öteki” söyleminin aksine, tarihî bağlar, ortak kültürel miras ve toplumsal bellek ekseninde anlamlandırır. Ayverdi, Balkan topraklarını, Osmanlı izlerinin korunduğu birer hafıza mekânı olarak kurarken, bu coğrafyada yer alan mimari, dini ve kamusal yapıları bir kimlik nişanesi, bir aidiyet simgesi olarak sunar. Bunun yanında, Füruzan, *Balkan Yolcusu*'nda çokkültürlü kimliklerin bir arada var oluşunu, değişen toplumsal koşulların izleriyle harmanlayarak metne yansıtır. Böylelikle her iki metin de Balkanlar'ı salt bir coğrafi alan olmakla sınırlamaz; onu çokkatmanlı bir hafıza, kimlik ve aidiyet sahası olarak temsil eder.

Metinlerin üslup tercihleri, aynı tarihsel ve coğrafi alanı temsil eden metinlerin çok yönlü anlamlandırma potansiyelini de görünür kılar. Ayverdi'nin şiirsel, mistik ve tarihi bir üslupla kurduğu metin, Balkanlar'ı bir “kutsal hafıza” alanı halinde yeniden inşa ederken Füruzan'ın metni, belgeleyici bir tanıklık niteliği kazanır. Bu anlamda, her iki metin de aynı coğrafyanın temsiliinde birbirini tamamlayan farklı anlatı stratejileri geliştirir. Ayverdi, metninde bir kimlik ve aidiyet bilinci kurarken, Füruzan çokkültürlü bir kimlik dokusunun izlenim ve tanıklığını metne taşır. Ayverdi ve Füruzan'ın metinlerinde Balkanlar, Avrupa merkezli indirgemeci söylemin aksine, bir “medeniyetlerarası ilişki sahası” ve “tarihî hafıza merkezi” olarak kurulur. Her iki metin de çokkültürlülük, kimlik, hafıza ve aidiyet eksenlerinde metinsel anlam üretir. Bunun yanında, bu metinlerin karşılaştırmalı bir akademik çerçevede incelenmesi, disiplinlerarası bir araştırma alanı sunar.

1. Yeryüzünde Birkaç Adım

Samiha Ayverdi, *Yeryüzünde Birkaç Adım* adlı eserinde, 1969 ile 1971-1972 yılları arasında Bulgaristan, Romanya, Yugoslavya, Macaristan ve Yunanistan'a gerçekleştirdiği geziler sırasında edindiği gözlemlerini aktarır. Ayverdi'nin bu coğrafyalara ilişkin izlenimleri, yalnızca gezi notlarından ibaret değildir; yazarın çocukluğunu geçirdiği konağın kültürü, aldığı eğitim ve Osmanlı'nın son dönemine tanıklık etmiş bir aileden gelmesi onun düşüncelerine, yorumlarına ve değerlendirmelerine yön verir. Çocukluk yıllarını geçirdiği konak, Osmanlı yaşam biçiminin ve geleneklerinin yaşatıldığı bir mekândır. Aynı zamanda bu ortamda Balkanlar'la ilgili anlatılan hikâyeler, masallar ve tarihî hatıralar, Ayverdi'nin zihninde güçlü bir tarih bilinci ve nostaljik bir duyarlılık oluşturmuştur. Bu kültürel miras, onun hayatının ilerleyen dönemlerinde geçmişe ve özellikle Osmanlı tarihine dair duyduğu özlemi ve aidiyet duygusunu derinleştirmiştir.

Ayverdi'nin tarih anlayışı, yalnızca günümüz Türkiye sınırlarıyla sınırlı değildir. O, Osmanlı mirasını bir bütün olarak kavrar ve geçmişi bugüne ve geleceğe bağlama arayışı içerisindedir. Türk tarihini değerlendirirken yalnızca Anadolu'yu değil, Osmanlı İmparatorluğu'na ait tüm coğrafyaları kapsayan bir bakış açısı geliştirir. Bu kapsamda özellikle Balkan coğrafyası, onun ilgisini çeken önemli bir alan olur. Nitekim Keleş'in de belirttiği üzere: *“Samiha Ayverdi, sadece Türkiye üzerine düşünüp yazmaz. Osmanlı İmparatorluğu'nun dağılışından sonra anavatanından kopan özellikle de Balkanlar'daki Eski Osmanlı vatandaşları da Ayverdi'nin ilgi alanındadır. Bununla birlikte Balkanlar sadece insanıyla değil, mimarisi, musikisi, sanatıyla da Samiha Ayverdi'nin yazılarına konu olmuştur. Bu coğrafyada bugün de varlığını koruyan Türkçe isimli mekânlar yazar için bir övünç kaynağıdır ve yazar Türk Tarihi'nin bir parçası olduğunu söylediği bu bölgeleri hala Türk-İslam coğrafyasının içinde düşünmektedir”* (Keleş, 2012, s. 15).

Ayverdi, Balkanlar'a yaptığı yolculuklar sırasında bir zamanlar Osmanlı'nın parçası olan bu topraklarda Türkçenin ve Osmanlı'ya ait tarihî izlerin yavaş yavaş silinmesine tanıklık eder. Türkçe yer adlarının, tarihî yapıların ve kültürel unsurların kayboluşunu yalnızca geçmişin bir hatırası olarak değil, aynı zamanda bir milletin hafızasının erozyonu olarak değerlendirir. Yazar için tarih, yalnızca geçmişte kalmış bir olgular yığını değil; bir milletin varlığını ve devamlılığını sağlayan temel unsurdur. Ayverdi'ye göre, bir milletin hayatta kalabilmesi ve kimliğini koruyabilmesi, her şeyden önce tarihî hafızasını canlı tutmasına bağlıdır. Bu nedenle, geçmişte yaşananların unutulmaması gerektiğini vurgular ve tarih bilincinin gelecek nesillere aktarılmasının önemini eserinde sıkça dile getirir.

1.1. Balkanlar'da Osmanlı Mirası, Manevi İzler ve Kültürel Hafıza

Balkanlar, Samiha Ayverdi'nin nazarında yalnızca bir coğrafya değil, Osmanlı'nın kaybolan izlerini ve unutilan medeniyetini temsil eden sembolik bir mekândır. Ayverdi, Balkan topraklarının Osmanlı'ya derin bir borçlu olduğu düşüncesindedir. Ona göre, Osmanlı hâkimiyeti yalnızca bir askerî güç değil, aynı zamanda bu coğrafyaya medeniyet, düzen ve kültürel çoğulculuk armağan etmiştir. Bu bakış açısını açıkça şu sözlerinde dile getirir: *“Bugün Balkan yarımadasında çeşitli dillerin konuşulması ve çeşitli kavimlerin mevcut bulunması, beş yüz senelik Türk hâkimiyetinin lütfu eseridir. Şayet Türk kuvvetleri, Latin tehlikesini zamanında durdurup Slav milletlerini himayesi altına almamış olsaydı bugün o topraklarda ne bir Ortodoks mezhebinin salibi, ne de bir Sırp, bir Bulgar milleti olurdu”* (Keleş, 2012, s. 20). Ayverdi'ye göre Osmanlılar, Balkan milletlerinin kimliklerini muhafaza etmelerine imkân sağlamış, kültürlerinin ve inançlarının Latin etkisinde eriyip yok olmasının önüne geçmiştir. Bu yaklaşımını bir adım daha ileriye taşıyan Ayverdi, Osmanlı'nın Balkan topluluklarına sunduğu medeniyet imkânını ve inşaa faaliyetini şu ifadelerle vurgular: *“Osmanlılar, kendilerini askerî güçleriyle birlikte, hatta ondan da daha fazla medenî seviyeleriyle kabul ettirmişler, asırlardır kendi kişiliklerini bulamayan, başka iktidarlar altında hayat karşısında yüksek bir algılayış seviyesi ve yaşayış ritmi tutturamayan topluluklara bir hayat imkânı sunmuşlardır. Çoğu Slav olan bu topluluklar, Osmanlıların Asya ve Anadolu'dan getirdiği maddî ve manevî zenginlikleriyle bu toprağı inşa ve imar etmişlerdir”* (Samsakçı, 2018, s. 128). Ayverdi'nin değerlendirmesine göre, Osmanlı himayesi altında Balkan toplulukları yalnızca siyasi varlıklarını korumakla kalmamış; aynı zamanda maddi ve manevi anlamda gelişmiş, bir medeniyetin içinde kendi özgün kimliklerini zenginleştirme olanağı bulmuşlardır.

Ayverdi, gezileri sırasında bu tarihî perspektifi Filibe şehrinde de somut biçimde gözlemler. Marsilya ve Paris'ten sonra ulaştığı Filibe, onun nazarında Osmanlı'nın görkemli şehirlerinden biridir. XV. yüzyılın ilk yarısında Osmanlı tarafından yeniden imar edilen Filibe, yalnızca bir yerleşim merkezi değil, aynı zamanda Osmanlı'nın kültürel ve manevi dokusunun güçlü bir temsili hâline gelmiştir. Şehirde inşa edilen yapılar, Osmanlı'nın estetik ve tasavvufi duyarlılığını da yansıtır niteliktedir. Bu çerçevede, Osmanlı'nın Balkanlar'daki kültürel mirası yalnızca camiilerden ibaret değildir; mezarlıklar, Müslüman mahalleleri, kaleler, kuleler ve köprüler de bu mirasın ayrılmaz parçaları olarak bölgenin dokusuna sinmiştir. Ayverdi'ye göre bu eserler, yalnızca geçmişin kalıntıları değil, bir medeniyetin izlerini bugüne taşıyan canlı belgelerdir.

1.1.1. Camiler

Samiha Ayverdi'nin hafızasında Türk-İslam coğrafyasındaki camiler, yalnızca birer ibadet mekânı değil, aynı zamanda kültürel hafızanın inşasında ve sürdürülmesinde belirleyici bir role sahiptir. Ayverdi'ye göre camiler, geçmişte kurulmuş olan büyük bir medeniyetin ihtişamını, manevi derinliğini ve toplumsal dayanışma ruhunu temsil eder. Bu bakış açısıyla Filibe'deki camiler, yalnızca dinî yapılar değil, Osmanlı'nın Balkanlar'da bıraktığı yüksek medeniyetin somut sembolleridir. Özellikle Şahabeddin Camii, Osmanlı'nın mimari ve hayır kurumları geleneğinin önemli bir örneği olarak dikkat çeker. 1444-1445 yıllarında Rumeli Beylerbeyi Lala Paşa'nın oğlu Şahabeddin Paşa tarafından inşa ettirilen bu cami, uzun yıllar boyunca yalnızca bir ibadet yeri olarak kalmamış, bünyesindeki aşeviyle bir hayır ve hizmet merkezi işlevi görmüştür. Ancak Ayverdi, Filibe'ye yaptığı ziyaret sırasında caminin harap bir durumda olduğunu ve müzeye dönüştürülmesinin gündemde olduğunu üzümlerle gözlemler.

Ayverdi'nin kaleminden şu ifadelerle aktarılır: “*Öğleye doğru otelden ayrılıp Şehabeddin Camii'ni görmeye gittik. Tamir edip müze yapacaklarmış. Harabe halinde. Son müezzinin bugün seksen yaşında olan oğlu, ihtiyar karısı ile, cami avlusunun içine bir kulübede oturuyorlar*” (Ayverdi, 2018, s. 99). Yazar, bu manzara karşısında hem şaşkın hem de derin bir üzüntü içindedir; çünkü ona göre caminin ve külliye'nin bu durumu yalnızca bir mimari yıkımı değil, aynı zamanda bir kimlik krizini ve manevi çözölmeyi de simgeler. Ayverdi, külliye'nin camilerle birlikte medrese, hamam, han gibi yapılarla halkın hem maddi hem manevi ihtiyaçlarına uzun yıllar boyunca hizmet ettiğini vurgular. Modernleşme ile birlikte toplumsal dayanışma ruhunun zayıflaması ve bireyler arasındaki bağların kopması, bu tarihî yapıların kaderini de etkilemiştir. Harap hâle gelen bu eserler, geçmişle olan bağın zayıflamasına ve mimari kimliğin kaybolmasına yol açmış; Ayverdi'nin ifadesiyle bu durum, Balkan şehirlerinin yalnızca taş ve toprak dokusunu değil, ruhunu ve kimliğini de tehdit eden bir gelişme olarak görölmüştür.

1.1.2. Osmanlı Mahalleleri ve Mezarlıklar

Balkanlar'daki mahalleler ve mezarlıklar, yüzyıllar boyunca bölgenin dinî ve kültürel çeşitliliğinin somut tezahürleri olarak önem taşımış; aynı zamanda bu çeşitliliğin ve zenginliğin sembolleri olmuştur. Osmanlı döneminde mahalleler ve mezarlıklar, Müslüman, Hristiyan ve Yahudi cemaatlara mensup toplulukların kimliklerini yansıtacak biçimde ayrılmış; her bir topluluğun kendi dinî ve kültürel kodlarına uygun bir biçimde inşa edilmiştir. Bu yapıların mimarileri, yalnızca fonksiyonel değil, aynı zamanda estetik ve sembolik anlamlar taşımış; böylece kent dokusunda toplumsal hafızanın mekânsal izdüşümünü oluşturmuştur.

Bu bağlamda, Filibe'de yer alan ve Hacı Hasan Bey adıyla anılan mahalledeki konak, Osmanlı sosyal yaşamının misafirperverlik ve cömertlik gibi önemli değerlerinin mekânsal bir karşılığı olarak dikkat çeker. Tarihi kaynaklarda, bu konağın uzun süre boyunca misafirleri aylarca ağırladığı ve ev sahibinin cömertliğiyle ün kazandığı belirtilmektedir. Nitekim Hacı Hasan Efendi, 1859 yılında Mevlevihane şeyhliği görevini üstlenmiş bir şahsiyet olarak yalnızca maddi değil, manevî hizmetleriyle de iz bırakmıştır (Şimşek, 2014, s. 238). Günümüzde ise bu mahalle ve konak metruk bir hâlde varlığını sürdürmektedir. Bir zamanlar Rumelili ağaların ve paşaların merkezi konumundaki bu mekân, artık kimseye yer olmadığını simgeler hâle gelmiştir. Bu durumu hüznle dile getiren yazar, “Bizim ise hiç yok” ifadesiyle geçmişteki ihtişamın ve aidiyet duygusunun yitimine işaret etmektedir.

Aynı mahallenin sınırları içerisinde Hacı Hasan Bey ile Edhem Efendi'nin mezarları da yer almaktadır. Bu mezarlar, yalnızca bireysel hatıraların değil, aynı zamanda bir dönemin sosyal ve kültürel yapısının sessiz tanıklarıdır. 19. yüzyılda Filibe'de etkin olan Kadirilik tarikatı, Balkanlar'daki tasavvufi hayatın önemli bir parçasını oluşturmuş; bu geleneğin temsilcileri arasında Şeyh Hasan Efendi'nin adı öne çıkmıştır. 19. yüzyıl sonu ile 20. yüzyıl başlarında yaşadığı tahmin edilen ve tekke şeyhliği gibi resmî bir görev üstlenmeyen Üveysi meşrep Edhem Efendi de bölgedeki tasavvufi çeşitliliği yansıtan bir diğer figürdür (Şimşek, 2014, s. 252). Balkanlar'daki Türk varlığı ve kültürel izler yavaş yavaş silinirken, bu sürecin tanığı olan Ayverdi'nin gözlemleri ise dikkat çekicidir. Ayverdi, Filibe'de Türkçenin artık gündelik hayatta işlevsiz hâle gelmesini ve Türk kültürüne dair izlerin silinmesini derin bir üzüntüyle karşılar. “*Tarihi Türk şehrinde artık Türkçe, geçer akçe değil. Türk parası ve her çeşit Türk nüfuzu da öyle*” (Ayverdi, 2018, s. 98) sözleriyle, sadece bir dilin değil, aynı zamanda bir medeniyetin ve kimliğin kayboluşuna işaret eder. Bu ifade, Balkanlar'daki Türk varlığının tarihi sürekliliğinin kesintiye uğradığına dair bir saptama olarak değerlendirilebilir.

Ayverdi'nin Üsküp'e doğru gerçekleştirdiği yolculukta karşılaştığı manzarlara, bu kayboluşun mekân üzerinden nasıl somutlaştığını göstermesi bakımından anlamlıdır. Yol boyunca Dalmaçya kıyılarını güzel olmakla birlikte soğuk ve yabancı olarak nitelendiren Ayverdi, bir Müslüman kabristanına rastladığında ise hüznün duygusu daha da derinleşir. Gördüğü mezarlık, Balkanlar'daki pek çok diğer Müslüman mirası gibi bakımsız ve harap bir görüntü arz etmektedir. Ayverdi'nin “Bakımsız kendi haline bırakılmış bir mezarlık. Amma burada yatan ecdat, gene bu topraklarda hür doğup hür yaşamış ve efendi millet olarak ölmüş kimselerdi. Onların torunları ise esir ve ecir” (Ayverdi, 2018, s. 157) sözleri, yalnızca bir mekânın değil, bir tarihin ve medeniyetin de sessiz çöküşünü ifade etmektedir. Böylece yazar, geçmiş ile bugün arasındaki bağın

zayıflamasının yol açtığı tarihî ve kültürel yalnızlığı derin bir umutsuzlukla dile getirir.

Balkanlar'daki mahalleler ve mezarlıklar üzerine yapılan bu gözlemler, Osmanlı'dan günümüze uzanan çok katmanlı bir kültürel mirasın izlerini sürmekte ve bu mirasın günümüzdeki kayboluş sürecine dair önemli ipuçları sunmaktadır. Ayverdi'nin ve diğer seyyahların tanıklıkları, yalnızca bir coğrafyanın değişimini değil, aynı zamanda bir kimliğin ve belleğin silinme sürecini anlamak bakımından da kıymetlidir.

1.1.3. Kaleler ve Kuleler

Balkanlar, Osmanlı İmparatorluğu için stratejik, askerî ve kültürel açıdan son derece önem arz eden bir coğrafyaydı. Bu nedenle, Osmanlı idaresinin Batı sınırlarını korumak ve kontrol altında tutabilmek amacıyla bölgeye çok sayıda kale, hisar ve kule inşa edilmiştir. Bu yapılar, birer savunma unsuru olmakla kalmamış, aynı zamanda fethedilen topraklarda Osmanlı yönetiminin kalıcılığını temsil eden simgesel anıtlar haline gelmiştir. Nitekim, Filibe'den sonra, Sırbistan'ın bugünkü üçüncü büyük şehri olan Niş, bu stratejik politikanın önemli merkezlerinden biri olmuştur. Osmanlı fethi öncesinde küçük bir kasaba kimliği taşıyan Niş, fetihle birlikte hızla büyüyerek bir şehir kimliği kazanmış, bir idare ve kültür merkezi haline getirilmiştir. Bu süreçte, Niş'te çok sayıda cami, medrese, han, hamam, çeşme, sebil, tekke, imaret, türbe ve diğer dini, sosyal ve ticari yapılar inşa edilmiştir. Samiha Ayverdi, Niş'teki bu imar faaliyetlerine dikkat çekerken, şehrin *“Birkaç yüzü aşkın cami, medrese, han, hamam, çeşme, sebil, tekke, imaret, türbe ve akla gelen gelmeyen, çeşitli sanat ve içtimai yardım müesseseleri”* ile donatıldığını belirtir (Ayverdi, 2018, s. 104).

Yazar, 1972 yılında Sırp topraklarına yeniden bir seyahat gerçekleştirir ve Belgrad'ı ziyaret eder. Fatih Sultan Mehmet'in Belgrad'ı fethederken Avala Tepesi'nde inşa ettirdiği Havale Kalesi, bu seyahatte Ayverdi'nin dikkatini çeken başlıca yapılardan biri olur. Şehrin girişinde stratejik bir noktada yükselen bu kale, sadece askeri bir yapı olmayıp, Osmanlı fetihlerinin ruhunu temsil eden bir hafıza mekânı haline gelir. Ayverdi, Havale Kalesi'ni *“Binlerce şehit ve gazi-nin bir hidayet ve tevhid ışığı olan ılayı kelimetullahı götürmek şevkiyle göğüsleyip havale etmiş olduğu aziz topraklar”* (Ayverdi, 2018, s. 172) olarak tanımlar. Ona göre bu kale, salt bir tarihi eser değil, geçmişin hatırasını ve manasını bugüne taşıyan bir kimlik nişanesidir. Ayverdi için, Osmanlı Balkan mirası yalnızca birer mimari yapıdan ibaret olmayıp, bir tarihi hafıza, bir kimlik ifadesi ve bir aidiyet simgesi olarak anlam kazanır. Niş ve Belgrad örneklerinde görüldüğü üzere, Balkanlar'da yükselen bu yapılar, hem askeri ve idari bir işlev üstlenmiş, hem de çok katmanlı bir tarih ve kültür birikiminin temsilcileri olmuştur.

1.2. Balkanlar'daki Tahribat ve Maneviyatın Kayboluşu

Ayverdi, Osmanlı İmparatorluğu'nun çok milletli yapısına rağmen İslam dininin ve özellikle İslam felsefesinin birleştirici gücüne vurgu yaparak, bu unsurların Balkan topraklarında yüzyıllar boyunca farklı milletlerin barış ve huzur içinde yaşamasını mümkün kıldığını savunur. Ona göre, Osmanlı'nın hoşgörü politikası, farklı etnik ve dinî toplulukların bir arada varlığını koruyabilmesinin temelini oluşturmuştur. Bu bağlamda, Osmanlı'nın İslam temelinde şekillenen toplumsal yapısı, Balkanlar'daki çok kültürlü hayatın sürdürülebilirliği sağlayan en önemli faktörlerden biri olmuştur.

Ayverdi'nin kişisel deneyimleri ve eğitim süreci de onun bu bakışı biçimlendirmiştir. Şehzadebaşı'nda bir konakta büyüyen yazar, hem Batı hem de Doğu medeniyetlerinin etkisinde kalmış, bu iki kültürel havzayı harmanlayan bir eğitim almıştır. Dayısı Hilmi Bey aracılığıyla, İstanbul'daki Rufailik tarikatının kurucusu Kenan Rifai ile tanışması, onun tasavvufi dünya görüşünü derinleştirmiştir. Üsküp'te bulunan Rifai dergâhını ziyaretinde ise, aynı dergâhta zikir halkasına katılan Yahya Kemal'i anması, bu mekânın kültürel ve ruhani önemini vurgular niteliktedir. Ancak, Ayverdi'nin gözlemleri, Balkanlar'da göç hareketlerinin ve toplumsal değişimlerin özellikle 1941 anlaşmasından sonra hızlandığını ortaya koyar. Bu süreçte, Üsküp başta olmak üzere bölgedeki birçok yerde, İslam kültürünü yaşatan dergâhlar unutulmaya yüz tutmuş, bir zamanlar orada yanmakta olan "İslam çerağı"nın sönme tehlikesi ile karşı karşıya kaldığını yazar kaygıyla belirtir. Bu durumu Ayverdi, şu ifadeyle dile getirir: "Bu insancıkların hayatlarıyla beraber o ışıklar da sönecek ve Müslüman imanının bir alışkanlığı olan bu aydınlık da kaybolup gidecekti" (Ayverdi, 2018, s. 160). Böylece, bölgedeki İslamî kültürün kökleşmesini sağlayan bu tasavvufi merkezlerin yaşamsal işlevlerini yitirmesi, hem manevi hem de kültürel bir kayıp olarak değerlendirilir.

1971 yılında Filibe'ye yaptığı seyahatte ise, Ayverdi'nin gözlemleri Balkanlar'daki tarihsel ve kültürel yıkımın devam ettiğini ortaya koyar. Yoksulluk ve bakımsızlık, bölgenin genel görünümünü hâlâ belirlemekte, tarihi mekânlar ise giderek tahrip olmaktadır. Osmanlı döneminden kalma eserlerin durumunu ifade ederken, Ayverdi "*Eski kabir taşları yerlerde. Bir vezir kavuğu, bir Bektaşî fahri ve rahmet dileyen nice yazılı taşlar*" (Ayverdi, 2018, s. 102) diyerek hem bu mirasın zenginliğine dikkat çeker hem de onlara gösterilen ilgisizliği vurgular. Balkanlar'daki Osmanlı tarihinin izlerinin silinmeye başlaması karşısındaki duyarlılığını ise şu sözlerle ifade eder: "*Şu Balkanlar'da seyahate, hiç mi hiç dayanamıyorum. Ya bütün bu, kanımız, canımız bahasına fethettiğimiz bu topraklar bizim olsun yahut da ben buralardan geçmeyeyim*" (Ayverdi, 2018, s. 103). Bu cümleler, yazarın bölgeye duyduğu aidiyet duygusu-

nu ve bu aidiyetin giderek zayıflamasına karşı gösterdiği hassasiyeti açıkça ortaya koyar.

Ayverdi, Balkanlar'da yüzyıllarca Osmanlı topraklarını ve kültürünü koruyan eski nesillerin fedakârlığını takdir ederken, yeni neslin kaybedilen topraklarda Osmanlı kültürünün erozyona uğraması karşısında bilinçsiz ve duyarsız davranmasını eleştirir. Bu durum, Balkanlar'daki kültürel ve tarihsel sürekliliğin tehdit altında olduğunu gösteren önemli bir tespittir.

2. Balkan Yolcusu

Füruzan, baba tarafından kökeni Balkanlar'a uzanan bir ailenin mensubudur. Ailesi, 1918-1920 yılları arasında İstanbul'a göç ederek Kasımpaşa semtine yerleşmiştir. Füruzan, ailesinin göç sürecine ilişkin olarak şunları ifade eder: "Göç. Göç ettiler. Balkan Savaşı 1912 evet. Şimdi zannediyorum 1912'den çok I. Dünya Savaşı'nın bitiminde göçmüşler. Almanlar meselesi falan var. 18-20 arası gelmişler" (Şen, 2006, s. 17). Yazarın çocukluk anılarında, bu göç sürecinin ve göçmen kimliğinin izleri belirgin biçimde yer alır. Özellikle babaannesinin Türkçe bilmemesi nedeniyle çevreden maruz kaldıkları ötekileştirici tutum, onun belleğinde derin izler bırakmıştır. Füruzan, çocukluk anılarını şu sözlerle aktarır: "Benim nenem Türkçe bilmiyordu. Bizi arkasına alır çarşıya, yani semt pazarına geç vakit götürürdü. O, Türkçe bilmediği için de arkasında bizi taşırdı ve arkasından gâvur nene, gâvur nene! diye bağırırlardı onun. Ne diyor bu sübyanlar? derdi. Biz de bir şey demiyorlar, derdik. Kızardık hatta biz onun yanında yürümek istemezdik" (Şen, 2006, s. 19). Bu anlatım, Balkan göçmenlerinin yerli halk içerisinde maruz kaldıkları ayrımcılığı ve çocukluk çağında yaşanan utanç ve yabancılık duygusunu yansıtır.

Füruzan'ın Balkanlar'a dair çocukluk deneyimleri, ilerleyen yıllarda eserlerinin ana izleklerinden birini oluşturmuş ve tematik tercihlerini belirlemiştir. Yazar, eserlerinde Balkanlar'dan göç eden bireylerin içsel çatışmalarını ve bu bireyler üzerinde tarihsel olayların yarattığı etkileri merkeze alır. Onun bakışında Balkanlar yalnızca bir coğrafi alan değil; aynı zamanda tarihsel, sosyolojik ve kültürel bir bütünlük olarak değerlendirilir. Füruzan, bu ilgisini yalnızca kurmaca metinlerinde bırakmamış, 1993 yılının Şubat ve Mayıs aylarında gerçekleştirdiği bir geziyle Balkan coğrafyasını bizzat deneyimlemiş ve bölge halkıyla doğrudan temas kurmuştur. Bu gezi sırasında yaptığı gözlemleri ve gerçekleştirdiği röportajları *Balkan Yolcusu* adlı eserinde toplamıştır. Yazar, bu kitabında yalnızca bir gözlemci değil, aynı zamanda savaşın ve çatışmaların yarattığı yıkım karşısında derin bir hüznü hisseden ve bunu yazısına yansıtan bir tanıktır. Füruzan, kendi sanatı için şunu belirtir: "Benim edebiyatımın güçlü karşılıkları var. Ortak duyarlığa borçludur. Biri bu kitabı okuyunca bir empati kuruyor yani onun içinde olmasa da kuruyor. Yani hep böyle sizin hayatınızı

anlatsın diye bir kitabı okumazsınız. Burada da o var” (Şen, 2006, s. 40). *Balkan Yolcusu*’nda Füruzan; Üsküp, Manastır, Mostar, Sofya, Filibe, Rusçuk, Silistre, Selanik, Kavala ve Gümölcine gibi pek çok şehir üzerine izlenimlerini aktarır. Bu şehirler, onun anlatısında yalnızca mekânsal birer durağın ötesinde, ortak acıların, geçmişin izlerinin ve kültürel çeşitliliğin sahnesi olarak anlam kazanır. Böylece Füruzan, Balkanlar’a yönelik ötekileştirici ve indirgemeci bakış açılarına karşı alternatif bir anlatı kurar ve bölgeyi insanî, tarihî ve kültürel boyutlarıyla yeniden anlamlandırır.

İngiliz tarihçi Arnold Toynbee, Osmanlı İmparatorluğu’nun yönetim sistemi tarihsel bağlamda değerlendirmiş ve bu yapıyı bir tür “pre-sosyalist” düzen olarak nitelendirmiştir. Toynbee, Osmanlı’nın özellikle devşirme sistemi aracılığıyla Hristiyan çocuklarını devlet hizmetine alıp üst düzey yönetim kademelerine yükseltmesini, komünist sistemdeki “fırsat eşitliği” anlayışıyla benzer bir yapı olarak görmektedir (Füruzan, 1996). Bu bakış açısı, Osmanlı düzeninin sosyal adalet ve liyakat ilkelerine dayalı bir model sunduğu yönündeki yorumları beslemiştir. Füruzan da Toynbee’nin bu görüşünü benimseyerek Osmanlı idari sisteminin özgün yapısına dikkat çeker ve şu ifadeleri kullanır: “Osmanlı imparatorluk düzeni, kendisinden önce ve sonraki imparatorlukların belirgin niteliklerini taşımayan bir yönetim ve devlet anlayışı getirir çağına. Buna pre-sosyalist yapılanma da denebilir” (Füruzan, 1996, s. 10).

Füruzan, ayrıca Tito’nun Yugoslavya’da kurmaya çalıştığı çok uluslu ve çok kültürlü devlet yapısını da Osmanlı İmparatorluğu’nun yönetim anlayışıyla ilişkilendirir. Tito’nun hedeflediği fırsat eşitliği ve çokkültürlülük, ona göre Osmanlı’nın tarihsel olarak Balkanlar’da tesis ettiği yapı ile paralellik göstermektedir. Osmanlı İmparatorluğu’na yönelik yayılmacı bir güç olduğu şeklindeki eleştirilere karşılık Füruzan, dönemin tüm imparatorluklarının benzer bir yayılma siyaseti izlediğini vurgular. Füruzan’a göre Osmanlı, Balkan coğrafyasında yalnızca bir egemenlik gücü olmamış; aynı zamanda bölge halklarına özgürlük, inanç ve kültürel özerklik sunmuştur. Yazar, Osmanlı’nın merkezi otoritesinin sağladığı istikrar sayesinde Balkanlar’ın yüzyıllar boyunca barış ve düzen içinde yaşamaya devam ettiğini belirtir. Böylece Füruzan, Osmanlı İmparatorluğu’nu Balkan tarihinin barışçıl ve birleştirici bir aktörü olarak konumlandırır ve bu anlayışı, modern dönemlerde hayata geçirilmek istenen çokkültürlü ve eşitlikçi devlet modellerinin tarihsel öncülü olarak değerlendirir.

2.1. Osmanlı’nın Mirası ve Kültürel Hafıza

Kültürel hafıza, bir milletin geçmişine, kültürüne, kimliğine ve değerlerine ilişkin ortak belleğin sözlü ya da yazılı yollarla kuşaktan kuşağa aktarılmasıyla oluşur. Bu bağlamda kültürel hafıza, yalnızca bir bilgi aktarımı değil, aynı zamanda bir kimlik inşası sürecidir. Füruzan’ın *Balkan Yolcusu* adlı eserinde,

Osmanlı kültürel mirası ve bu mirasın Balkanlar'daki mekânlar aracılığıyla hafızalarda nasıl yaşatıldığı önemli bir tema olarak öne çıkar. Eserde, Osmanlı mimarisi ve mirası; insanların anılarını, geçmişle kurdukları bağı temsil eden birer hafıza unsuru olarak işlenir. Yazar, Balkanlar'ı dolaşırken Osmanlı'dan kalma yapıların geçmişi bugüne taşıyan semboller olduklarını gözlemler. Ancak bu yapıların giderek yıkılmaya ve unutulmaya yüz tutması, beraberinde bölgenin kültürel hafızasının da zayıflamaya başladığını göstermektedir.

Füruzan, seyahatinin ilk durağı olan Makedonya'ya doğru yola çıktığında, bu coğrafyayı daha önce hiç ziyaret etmediğini fark eder ve bunun kendisi için anlamını sorgular. Oysaki Balkanlar, yalnızca Türk tarihinin değil, aynı zamanda kendi ailesinin ve çocukluğunun da önemli bir parçasıdır. Nitekim yazar, Balkanlar'ın belleğinde nasıl yer ettiğini şu sözlerle ifade eder: *"Balkanlar, çocukluğumun gizem dolu masallarını oluşturur. Sarp dağlar, Tuna, Vardar, Meriç gibi ünlü nehirler; sert kışlar; kabartılmış yün yataklar; ak sabun kokuları"* (Füruzan, 1996, s. 11). Böylece Balkan coğrafyası, yalnızca tarihî bir alan değil; bireysel ve toplumsal bellekte derin izler taşıyan bir mekân olarak da anlam kazanır.

Balkanlar'ın dikkat çeken unsurlarından biri de köprüleridir. Bu köprüler, kimi zaman farklı kültür ve dinleri birleştiren; kimi zaman ise ayırıştıran yapılar olarak simgesel bir rol üstlenirler. Örneğin, Makedonya'daki Vardar Nehri üzerinde yer alan köprü, nehrin bir yakasında Hristiyanların, diğer yakasında ise Müslümanların yaşadığı bir sınır işlevi görür. Benzer şekilde Mostar'daki ünlü Mostar Köprüsü, farklı inanç ve kültürleri birleştirici ve ayırıştırıcı işleviyle öne çıkar; köprünün bir tarafında Müslümanlar, diğer tarafında Hırvatlar yaşamaktadır. Söz konusu köprüler yalnızca mimari değer taşımakla kalmaz, aynı zamanda Osmanlı çokkültürlülüğünün ve birlikte yaşam pratiğinin somut sembolleri olarak anlam kazanır. Balkan coğrafyasının dört bir yanında Osmanlı'dan kalma tarihî yapılara rastlamak mümkündür. Füruzan, *Balkan Yolcusu*'nda Evliya Çelebi'den alıntı yaparak bu durumu şöyle aktarır: *"6941 Osmanlı yapısı olduğunu ileri sürüyor. Bu yapıların ayakta kalabilenleri de gelişmiş bir uygarlığın kesin kanıtları. Bir imparatorluğun salt çalakılıç kurulamayacağını yeniden hatırlatıyor bize"* (Füruzan, 1996, s. 13). Ancak Füruzan'a göre bu tarihî yapıların günümüzde bir bir yok olmaya yüz tutması, Osmanlı'nın Balkanlar'daki kültürel mirasının ve buna bağlı olarak bölgenin ortak belleğinin giderek silinmekte olduğunun açık bir göstergesidir. Yazar, gezisi boyunca bu yıkımın izlerini hüznle gözlemlerken, bir yandan da kültürel hafızanın mekânlar üzerinden nasıl yaşatıldığını ya da nasıl kaybolmaya başladığını okuyucuya aktarmayı amaçlar.

Füruzan, Makedonya'yı ziyaretinde karşılaştığı Osmanlı mimarisi karşısında hayranlığını gizleyemez ve özellikle Üsküp'ü gezdikçe bu coğrafya ile tarihî

ve kültürel açıdan daha derin bir bütünleşme yaşadığının farkına varır. Üsküp'ün kent dokusunda camiler, hamamlar, çarşılar ve hanlar belirleyici unsurlar olarak öne çıkar. Yazara göre, bu yapılarda Arap mimarisindeki abartılı süs anlayışının aksine, gösterişten uzak ancak estetik değeri yüksek bir mimari anlayış hâkimdir. Nitekim Üsküp'ün mimarisi, Bursa ve İstanbul'un tarihî dokusuyla büyük benzerlikler taşır. Füruzan, Türk mimarisi ile Arap mimarisi arasındaki temel farkın, Arap mimarisindeki süslemeci ve aşırı bezemeci anlayışa karşılık, Türk mimarisinin sadelik ve ölçülülüğü esas almış olması olduğunu belirtir. Yazar bu gözlemlerini şu ifadelerle aktarır: *"Bu yükseklikten bakıldığında Üsküp, benim çocukken gezdiğim Bursa'yı anımsatıyor. Arapların çok kubbeli, yüzlerce sütunla cemaati ayıran, dinî yapı anlayışına karşı, Osmanlı'nın Başmimarî Sinan, camiye çok değişik bir yönde yorumlamıştır. O, denge hesabı hala tartışılan, yüksek, büyük bir kubbenin cemaati topladığı ve yarım kubbelerle çevreyi bütünlediği camiler inşa ediyor. Çağdaş dünya kent mimarisinde ulaşılması amaçlanan, mekân-form ilişkilerinin çok erken bir örneğini Osmanlı'dan verebiliriz"* (Füruzan, 1996, s. 30).

Füruzan'a göre Osmanlı mimarisi yalnızca estetik bir kaygının ürünü olmayıp, yüksek mühendislik bilgisi ve işlevsellik ilkesinin de bir araya getirildiği bir anlayışı yansıtır. Bu yapılarda mekân ve form arasındaki uyum, modern kent mimarisinin ulaşmaya çalıştığı hedeflerin yüzyıllar önce Osmanlı mimarisinde vücut bulduğunun kanıtı olarak değerlendirilebilir.

Üsküp'teki tarihî eserler, çoğunlukla doğal yıpranmalardan değil, insan eliyle verilen zararlar sonucunda büyük ölçüde tahrip olmuştur. Örneğin, 15. yüzyılda inşa edilen ve bir dönem bünyesinde bir kütüphane de barındıran İsa Bey Camii, Osmanlı'nın bölgeden çekilmesinden sonra işlevini yitirmiş; kütüphane kapatılmış, caminin çevresindeki mezarlık ise kentin dokusuna karışarak eski kutsallığını yitirmiştir. Füruzan, bu durumu Türkiye'deki kentleşme süreçlerinde mezarlıkların şehir yaşamı içinde kalmasına ve böylece ölümün ve ölüm sonrası kavramlarının gündelik yaşamın bir parçası olarak daha yumuşak bir şekilde yorumlanmasına benzetir. Yazarın dikkatini çeken bir diğer unsur ise Üsküp'teki camilerin minarelerine asılan yeşil bayraklardır. Ona göre bu, bölgede dinî kimliğin ulusal kimlikten daha baskın olduğunu gösterir. Camilerden sonra dikkat çeken bir diğer önemli Osmanlı mirası ise kentlerin merkezlerinde yer alan saat kuleleridir. Balkan şehirlerinin büyük bölümünde Osmanlı döneminden kalma saat kuleleri, tarihî ve kültürel sürekliliğin simgeleri olarak varlıklarını sürdürmektedir. Füruzan, Vardar Köprüsü üzerinde yürürken, Balkanlar ile Türkiye arasındaki bağın yalnızca dil ya da din ortaklığıyla değil, esasen Türk-Osmanlı tarihî ve kültürel mirasıyla kurulduğu kanaatine varır. Ona göre Osmanlı köprüleri, bölge halkını ortak bir geçmişe, kültüre ve tarihe bağlayan simgesel yapılar olarak anlam taşımaktadır.

Sırp ve Hırvatların *Bittola*, Osmanlı'nın ise *Manastır* olarak adlandırdığı şehir, tarihindeki parlak günlerini geride bırakmış olsa da sahip olduğu kültürel ve tarihi mirasla hâlâ derin bir anlam taşımaktadır. Füzuan, Manastır'ı ziyaretinde kentin bu yönünü şu sözlerle dile getirir: *"Yoksullaşan bir kent, burası hemen görülüyor. Ama öylesine etkili bir güzellikteki unutulmuş değerli bir mücevher kutusu gibi tozlanmış, ama pırıltısı örtülmüş yalnızca. Manastır'ı bende artık unutulmaz yapacak olan da bu diyorum"* (Füzuan, 1996, s. 72). Osmanlı döneminde "Konsoloslar şehri" olarak bilinen Manastır, Türkiye Cumhuriyeti tarihi açısından da ayrıcalıklı bir yere sahiptir. Zira burada eğitim gören genç Mustafa Kemal, İdadi yıllarında Voltaire, Rousseau, Namık Kemal ve Tevfik Fikret gibi düşünürlerin eserlerini okumuş, ileride Türkiye Cumhuriyeti'ni kuracak olan vizyonunu burada şekillendirmeye başlamıştır. Füzuan'ın Üsküp'ten sonraki durağı Kalkandelen olur. Arnavut nüfusunun yoğun olduğu bu şehir, bir dağın yamacına kuruludur. Burada Harabati Baba Tekkesi dikkat çeker; tekkenin kulesi, çilekeşhanesi, dervişler kahvehanesi ve camii, yüzyıllar boyunca insanlara huzur sunmuş ve dervişlerin estetik anlayışıyla günümüze kadar varlığını sürdürebilmiştir.

Osmanlı'dan kalma pek çok tarihî eser Bulgaristan'da da mevcuttur; bu durum, "Osmanlı İmparatorluğu aslında bir Balkan İmparatorluğu muydu?" sorusunu gündeme getirir. Füzuan, bu hususta şunları dile getirir: *"Anadolu'da padişahların payitahtlık etmiş kentlerin değerleri eksiksiz götürülmüş bu coğrafyaya. Teknik planlama, anıtsal anlatım açısından eş kıymetleri ve ustalıkları taşıyor yapılar"* (Füzuan, 1996, s. 140). Bu ifadeler, Osmanlı İmparatorluğu'nun Anadolu'dan Balkanlar'a yalnızca bir iktidar değil, aynı zamanda teknik ve estetik birikim de taşımış olduğunu göstermektedir.

Füzuan'ın Filibe'deki gözlemleri ise bölgedeki Türk kültürünün izlerini sürer. Pazarda Türk malı ürünlerin bolluğu dikkat çekicidir; pazarda Sibel Can ve Emrah gibi Türk sanatçıların şarkıları çalmaktadır. Ardından ziyaret edilen Türk mahallesinin girişinde Hasan Hacı Bey Çifte Hamamı yazarı karşılar. Mahalledeki konakların avlularında mermer kuyular ve asma çardaklar yer alır. Yazar burada eski bir maden işçisi olan Ali Sait Bey ile görüşür. Ali Sait Bey, eskiden bölgede *Yeni Hayat* ve *Yeni Işık* adlarıyla Türkçe gazete yayımlandığını, ancak zamanla bu gazetelerin Bulgarcaya döndüğünü anlatır. Ayrıca, günümüzde gençlerin Avrupa'ya çalışmak için gittiklerini, oysa kendi topraklarını korumaları gerektiğini ifade eder.

Tuna Nehri ile Romanya sınırında yer alan Rusçuk'a varıldığında bölgeyi kaplayan yoğun kar, sınır kentinin atmosferine ayrı bir hava katar. Rusçuk'ta farklı giyim tarzları, kaçakçılıkla iç içe geçmiş bir yaşam düzeni, çok sigara çeken erkekler ve kahkahalar atan kadınlar kentin çehresine yansır. Bulgaristan'ın yabancı sermayeye sunduğu kolaylıklar nedeniyle pek çok kişi iş olanakları için

buradadır. Gorky Sokağı'nda bulunan cami özgünlüğünü yitirmiştir ve Osmanlı'dan geriye kentte başka iz kalmamıştır. Buna rağmen halk arasında Türkçe hâlâ canlıdır; insanlar yol boyunca birbirlerine Türkçe “merhaba” diyerek selam verirler.

Balkanlar'da Osmanlı İmparatorluğu'nun yaklaşık beş yüzyıl süren egemenliği, bölgenin toplumsal, kültürel ve tarihsel yapısını derinden etkilemiş; mimariden dile, toplumsal yaşam biçimlerinden kültürel kimliğe kadar pek çok alanda kalıcı izler bırakmıştır. Bu uzun süreli hâkimiyetin en belirgin ve somut mirası ise mimari alanda kendisini göstermektedir. Osmanlı'nın Balkanlar'daki camileri, hanları, hamamları, medreseleri, köprüleri ve saat kuleleri yalnızca birer yapı olarak değil, aynı zamanda bölge halkının gündelik yaşamının, toplumsal belleğin ve kimlik inşasının ayrılmaz birer unsuru hâline gelmiştir. Bugün bile Balkan coğrafyasının çeşitli kentlerinde karşılaşılan Osmanlı mimari eserleri, geçmişin izlerini günümüze taşımakta; çok kültürlü ve çok katmanlı bir tarihsel mirasın görsel ve işlevsel tanıkları olarak varlığını sürdürmektedir. Bu bağlamda Osmanlı mimarisi, yalnızca estetik ve mühendislik açısından değil, aynı zamanda Balkan toplumlarının tarihî ve kültürel kimliklerinin şekillenmesinde belirleyici bir unsur olarak değerlendirilmelidir.

2.2. Savaşın ve Siyasi Çatışmaların Etkileri

Balkanlar, tarih boyunca dinî, etnik ve siyasi nedenlerden ötürü büyük çalkantılar yaşamış, pek çok toplumsal ve siyasal dönüşüme sahne olmuştur. Bu coğrafyada yaşanan çalkantılı hayatın sembollerinden biri olarak Pirlepe'de 1858 yılında Osmanlı tarafından inşa edilen saat kulesinin üzerine yerleştirilen birkaç tonluk haç işareti dikkat çeker. Balkanlar'ın pek çok tepesinde görülebilen bu büyük haç figürleri, bölge halklarının din üzerinden inşa ettikleri kimlik mücaadesinin ve ayrışmanın görsel bir yansıması olarak değerlendirilebilir.

Füruzan'ın Balkanlar'a gerçekleştirdiği seyahatte tanıştığı ve sohbet ettiği insanlar, özellikle Tito döneminde var olan düzeni, birliği ve refah ortamını özlemle anarlar. Bir tanışının sözleri bu özlemi ve sonrasındaki hayal kırıklığını açıkça ortaya koyar: *“Ben Tito'yu çok iyi hatırlarım. 1980'de biten bir olay o. O, öldükten sonra Komünist Partisi'nin 11. Kongresinden sonra her şey karıştı, üç dört yıldan beri de büsbütün karıştı. Ayrımcılık, 11. Kongrede başladı zaten. Hırvatlarla Slovenler birbirlerine girdiler, sonra Sırplar başladı. Elli yıl buralarda çok başka bir rejimle yönetildi insanlar. Biz demokrasiye geçelim derken birdenbire her şey faşizmle başladı. Olaylar günden güne kötüleşiyor”* (Füruzan, 1996, s. 86). Tito'nun ölümünden sonra milliyetçilik duyguları hızla yükselmiş, Balkan halkları arasında gerilimler artmış, ayrımcılık ve faşizm ivme kazanmış ve çeşitli etnik gruplar bağımsızlık taleplerini daha güçlü bir şekilde dile getirmeye başlamıştır.

Yazar, Bosna-Hersek'e geçmeye çalışır; ancak bu topraklar Sırp'ların yoğun bombardımanı altındadır. Srebrinitsa, Birleşmiş Milletler tarafından tahliye edilmektedir. Fûruzan ve ekibi, Zagreb üzerinden Bosna'ya ulaşmaya çalışırlar. Bölge halkının algısında Boşnaklar, sıklıkla Türklerle aynı millettendir. Oysa tarihî olarak Osmanlı bu topraklara geldiğinde bölgenin yerli halkı, Bulgar kökenli Bogomillerden oluşmaktaydı. Bogomiller, Hristiyan inancının farklı bir yorumu nedeniyle kendi çağdaşları tarafından dışlanmakta ve zulme uğramaktaydılar. Osmanlı'nın gelişiyle İslam'ı benimsemeleri bu nedenle fazla zor olmamış, çünkü inanç sistemlerinin kimi unsurları İslam'a benzerlik göstermekteydi. Osmanlı İmparatorluğu, 1364'teki Sırsındığı Zaferi'nden sonra Balkanlar'daki zengin tabakayı vergi mükellefi yapmış, yeniçeri ocağının temellerini atmış ve savaşçı nitelikleriyle bilinen Sırp'ları sınır bölgelerine yerleştirmiştir. Osmanlı'nın Sırp'lara yaklaşımı ile Sırp'ların Boşnaklara yönelttiği şiddet karşılaştırıldığında, Osmanlı'nın bu topluluklara yönelik görece daha kapsayıcı ve düzenleyici bir tavır sergilediği söylenebilir. Örneğin Osmanlı, Sırp bölgelerinden seçtiği zeki çocukları devşirme yoluyla alarak iyi bir eğitimle yetiştirmiştir; bunlardan biri de sadrazamlığa kadar yükselen Sokullu Mehmet Paşa'dır. Balkanlar'da bu uygulama "*Osmanlı'nın kan hakkı*" olarak anılmıştır. Fûruzan bu noktada daha evrensel bir tartışmaya dikkat çeker ve şunları dile getirir: "*Eski Yunan'dan Doğu masallarına, günümüzde Bertold Brecht'in de tartıştığı bir konu, sanıyorum ki daha uzun yıllar tartışılacaktır. Çocuğa verilen emek mi, yoksa onu doğurmak mı, çocuk üstünde hak sahibi kılar insanları*" (Fûruzan, 1996, s. 101). Böylece yazar, Osmanlı'nın devşirme sistemini, çocuk ve ebeveyn arasındaki hak ve sorumluluk tartışmaları bağlamında ele alır ve bu geleneğin tarihsel, etik ve sosyolojik boyutlarına işaret eder.

Slovenya ve Zagreb topraklarında savaş sona ererken, Bosna-Hersek'te çatışmalar tüm acımasızlığıyla devam etmektedir. Fûruzan, Saraybosna'ya ulaşmak için Hırvatistan kıyılarını takip ederek Mostar'a yönelir. Seyahat güzergâhında yalnızca ambulanslar ve askeri araçlar bulunmaktadır; bu tablo savaşın bölgedeki derin etkisini açıkça ortaya koyar. Yolculuğu sırasında yazar, 1981 yılında basılmış ve Balkanlar'ın eski sınırlarını gösteren bir harita satın alır. Haritayı eline aldığı anda, Avrupa'nın tarihi ve kültürel zenginliğinin bir simgesi olan bu belgenin artık bir tarihî eşya hâline gelmiş olmasının hüznünü yaşar.

Mostar, bu yolculuğun bir sonraki durağıdır. Mostar şehri, tarih boyunca Müslüman ve Hristiyan dünyalarını birleştiren bir nokta olarak anılmıştır. Şehrin en önemli simgesi olan Mostar Köprüsü, barışın ve birliğin sembolü olarak görülmektedir. Ancak savaşın izleri Mostar'ın her köşesine sinmiş durumdadır. Fûruzan, bu manzaraya dair hislerini şu sözlerle ifade eder: "*Neretva Nehri'nin geçtiği bu yere, aldığı yaraların derinliğinden ötürü, ara ara gözlerimi kaçırarak bakıyorum*" (Fûruzan, 1996, s. 108). Mostar Köprüsü, kulelerine isabet eden havan toplarının etkisiyle ağır hasar almış ve gövdesi

parçalanmıştır. Savaşın acı yüzü yalnızca köprüde değil, şehrin duvarlarına asılmış ölüm ilanlarında da kendini gösterir; bu ilanların çoğu genç kadınlara, çocuklara ve erkeklere aittir. Evlerin büyük bir kısmı savaş nedeniyle yıkılmış ya da ağır hasar görmüş, yalnızca az sayıda insan hayatta kalmak ve evlerinde barınmak için mücadele etmektedir. Mostar'daki evlerin beyaz kireç taşlı kiremitlerinden yapılmış ve doğayla uyumlu bir mimariye sahip oluşu dikkat çeker.

Savaşın Srebrenitsa'da yarattığı yıkımın haberi gelirken, bölgedeki mülteci kampları kurulmaya başlanır. Yazar, bu kampları dolaşır ve mültecilerle röportajlar yapar. Görüştüğü kişiler, savaş öncesinde Sırplarla aralarındaki komşuluk ilişkilerinin iyi olduğunu, ancak savaşın başlamasıyla birlikte birdenbire etnik temizlik sürecinin başladığını dile getirirler. Yerel halk, Tito döneminde sınırların bilinçli bir biçimde çizildiğini, ancak Tito'nun ölümünden sonra demokrasiye geçiş süreciyle birlikte kendilerini savaşın ortasında bulduklarını ifade eder. Sırpların, komünizm dönemi boyunca milliyetçi ideolojilerini asla terk etmediklerini belirten bölge halkı, hatta İvo Andriç'in eserlerinde Osmanlı'dan kalma güzel köprülerden söz ederken bile Sırpların *"hep o günü"* bekleme-ye devam ettiklerini aktarmaktadır. Sırpların Müslüman camilerini ve Hırvat kiliselerini yıktığı, 60 binden fazla insanı öldürdüğü de kamptaki tanıkların aktardığı önemli ayrıntılar arasındadır.

Bu süreçte Aliya İzzetbegović, savaşın olmaması için çağrılar yapmış; ancak bazı Boşnaklar, gerekli hazırlıkların zamanında yapılmadığını düşündükleri için İzzetbegović'i tedbirsizlikle suçlamıştır. Boşnakların lideri olarak seçimleri kazanan İzzetbegović'in zaferi Sırplar tarafından kabul edilmemiştir. Nitekim Sırplar, *"Seçimi kazansanız bile, biz İzzetbegović'in Bosna-Hersek reisicumhuru olmasına müsaade etmeyiz"* (Füruzan, 1996, s. 115) diyerek seçim sonucunu tanımadıklarını açıkça ilan etmişlerdir.

Füruzan, Boşnak mültecilerle yaptığı görüşmelerin ardından Hırvat ailelerle de röportajlar yapar. Hırvatlar, Sırpların İkinci Dünya Savaşı sırasında da birçok Hırvat'ı katlettiklerini belirtirler. Savaş öncesinde Sırpların devlet ve ordu mekanizmasında daha çok görev almasının hiçbir zaman bir sorun olarak görülmediğini, ancak savaşla birlikte elli yıllık barışın sona erdiğini ve bölgenin harap edildiğini ifade ederler. Bölge halkının savaş karşısındaki çaresizliğini ve öfkelerini yansıtan şu sözler metne damgasını vurur: *"Kiliseleri, camileri, bütün tarihî-kültürel değerleri yıka yıka geliyorlar. İnsana da dine de hürmetleri yoktur. Millet değil bunlar, insan bile değil, insanın aşağısındadırlar. Biz Hırvatlar, Boşnaklar, elli yıl çalışacağız, sonra da emeklerimizi, kazandığımızı bu katillere bırakıp gideceğiz. Onlar da evlerimizde, kasabalarımızda kalacaklar"* (Füruzan, 1996, s. 119).

Sırplar, tarih boyunca kendilerini bölgedeki diğer milletlerden üstün görmüş ve bu üstünlük iddiaları, Yugoslavya'nın parçalanmasında belirleyici bir rol

oynamıştır. 1970’li yıllardan itibaren Yugoslavya, ekonomik olarak zayıflamış ve teknolojik açıdan gerilemiştir. Dağılma sürecinde Sırp, devletteki imtiyazlı konumlarını yitireceklerini düşünerek hemen harekete geçmişlerdir. İlk olarak Slovenya’ya saldırmışlar; ancak Slovenya, Büyük Sırbistan projesinin sınırları içerisinde yer almadığından ve savaşa hazırlıklı olduğundan Sırp kısa sürede geri çekilmek zorunda kalmışlardır. Ardından Hırvatistan’a yönelik saldırılar başlamıştır.

Füruzan, savaş sırasında mülteci kamplarındaki kadınlarla yaptığı görüşmelerde, Sırp saldırılarının özellikle kadınlar üzerinde bıraktığı derin travmaları dinler. Görüştüğü kadınlar, yaşadıkları ağır saldırıların ardından birçok kadının intihara teşebbüs ettiğini anlatır. Ancak tüm bu acı tabloya karşın Birleşmiş Milletler’in müdahaleleri yetersiz kalmakta, insanlık dramı sürmektedir. Füruzan, savaşın insan ruhunda açtığı derin yaralar üzerine şöyle düşünür: *“Öncelerden de bildiğim, içinde sık sık olduğum tüm görüntülere şimdi yabancı uzlaşmaz bir duyguyla bakıyorum, çok uzağındayım bastığım yerin. Savaşın insanoğluna yaptığı etkiler üstüne yazılmış şeyler geliyor aklıma. Savaşmak, savaşı yaşamak, insan kişiliğinde olumsuz, derin vurgunlara neden oluyor, onu normal olmaktan çıkarıyor. Salt bir tanıklığın bendeki sonuçları bile bunu kanıtlamaya, anlamaya bence yetiyor”* (Füruzan, 1996, s. 131).

Füruzan’ın yolculuğu, Bosna-Hersek’in ardından Bulgaristan’a uzanır. Bulgaristan’da Hak ve Özgürlükler Hareketi Parlamenter Bloku Başkan Yardımcısı Ünal Lütfi ile bir görüşme gerçekleştirir. Lütfi, Bulgarların Türkleri asimile etmeye yönelik politikalarına karşı verdikleri mücadeleyi şöyle anlatır: *“Bulgaristan’da bir buçuk milyondan fazla Türk asıllı Bulgar vatandaşı yaşıyor, ben de bu azınlıktan biriyim. Hak ve Özgürlükler Hareketi yalnız Bulgaristan siyaset sahnesinde değil, Avrupa’da da mucize gibi bir şeydir. Niçin derseniz çünkü hareketin illegal bir geçmişi de vardır. Siz de biliyorsunuz Bulgarlaştırma projesi başlamıştı. Bu süreç, 1985’te hızlanarak Kasım 1989’a kadar aynı hızla sürdü. Bulgarlaştırma politikası insanlığa aykırıydı. Türk azınlığını yok etmeyi amaçlıyordu. Buna karşı bir tepki olacaktı. Bu tepki Hak ve Özgürlükler Hareketi’ni dünyaya getirdi”* (Füruzan, 1996, s. 136). Bulgaristan’daki asimilasyon politikalarının ardından birçok dernek ve sivil toplum kuruluşu kurulmuş ve bu politikalara karşı direniş örgütlenmiştir. Filibe’ye doğru ilerlerken yoldaki tüm tabelaların Kiril alfabesiyle yazılmış olması, dil ve kimlik politikalarının izlerini taşır. Bulgaristan’da kentleşme oranının %67, okuma-yazma oranının ise %95 olduğu belirtilir. Filibe, bu dönemde 357 binlik nüfusuyla önemli bir merkezdir. Kentin dört bir yanından görülen Alyoşa heykeli, Kızılordu’nun İkinci Dünya Savaşı’nda Bulgaristan’ı Alman işgalinden kurtarmasını simgeleyen tarihî bir anıttır. Füruzan, bu konuda şöyle der: *“Heykel dikmek, heykel yıkmak da bugünlerde yine pek revaçta. Oysa ulusların geçmişindeki olaylar, olumlu-olumsuz da olsa yan tutmadan halklara unutturul-*

mamalı. Tarihi doğru kavramaları için, haklara yaşananları niçin unutturmaya yelteniyorlar ki? Devlet politikalarının mantığı da hep kısa ölçeklerde kendine dönük çalışıyor" (Füruzan, 1996, s. 140). Yazar, Türkiye'ye göç ettikten sonra orada tutunamayan ve tekrar Silistre'ye dönerek yeni bir yaşam kurmaya çalışan insanlarla da karşılaşır. Bu insanlar, Bulgaristan'ın ad değiştirme politikaları nedeniyle Türkçe isimlerini bırakmak ve Bulgar isimleri almak zorunda kalmışlardır. Silistre'de görüştüğü Kerime, ailesinin Türk isimlerine benzeyen Bulgar isimleri seçtiğini utanarak anlatır. Komünist Parti'nin ilk dönemlerinde herkese eşit davranıldığını; ancak zamanla politikaların değiştiğini ifade ederler.

Füruzan, gezisi boyunca Osmanlı'dan kalma mimari eserlerin Balkanlar'daki kültür ve kimlik üzerindeki etkilerini gözler önüne serer. Gezi, savaşın gölgesinde gerçekleştiğinden, Balkanlar'ın her köşesi trajik manzaralarla doludur. Yazar, bir zamanlar barış içinde yaşayan halkların nasıl birbirine düşman hâline geldiğine, Tito sonrası dönemde bölgenin nasıl bir savaş alanına döndüğüne tanıklık eder ve derin bir üzüntü duyar. Nitekim Füruzan, Balkanlar'a dışarıdan bakan bir yabancı yazar değil; çocukluk anıları ve ailesinden dinlediği öyküler aracılığıyla bölgeye içerden bir gözle yaklaşan bir yazardır. *"Füruzan gezileri sırasında Balkanlar'a dışarıdan bakan bir gözlemci yabancı yazar değildir. Füruzan'ın, bu gezisi sırasında çocukluğunda ailesinden dinlediği Balkanlar'la ilgili birçok bilgi, çağrışım yoluyla ortaya çıkar ve bu bilgiler, onun gezi yazılarında duygusal bir derinlik oluşmasını sağlar"* (Şen, 2010, s. 99). 20. yüzyılın sonuna yaklaşılrken, Füruzan, insanoğlunun bu katliamın ardından nasıl yeni bir çağa adım atacağını ve bu çağın bilgi çağı olarak adlandırılmasının ne kadar anlamlı olduğunu sorgular.

Füruzan ve Samiha Ayverdi, Balkanlar'a dair metinlerinde, ortak bir dikkatle bölgenin tarihi ve kültürel dokusunu anlamlandırır. Bununla birlikte, Ayverdi bu coğrafyayı bir manevi miras, kimlik ve aidiyet alanı olarak ele alırken; Füruzan çokkültürlü yaşıntıyı, dönemin toplumsal değişimlerinin izleriyle belgeleyen bir gözle sunar. İki yazarın metinleri, birbirini tamamlayan bakış açılarıyla Balkanlar'ın zengin ve çok katmanlı kimliği üzerine akademik bir perspektif sunar.

Her iki yazar da Balkanlar'ı yalnızca bir coğrafi alan olarak değil, çok katmanlı bir tarihi ve kültürel birikimin merkezi olarak ele alır. Füruzan, *Balkan Yolcusu*'nda bölgeye dair izlenimlerinde, tarihi derinlikleri ve çokkültürlü yapıyı vurgular. Ayverdi ise *Yeryüzünde Birkaç Adım*'da, Osmanlı mirasını koruyan şehirleri birer hafıza mekânı olarak tanımlar. İki metinde de dikkat çeken ortak nokta, Balkanlar'da Müslüman, Hristiyan ve Yahudi toplumlarının yan yana yaşamasıyla oluşan çokkültürlü dokunun altının çizilmesidir. Füruzan, izlenimlerinde Türkçe konuşan topluluklara rastladığını vurgularak, ortak bir dil ve kimlik zeminine dikkat çeker. Ayverdi ise, Balkan şehirlerinde Osmanlı'dan

bugüne uzanan bu çokkültürlü yaşamı mimari eserler, sokak dokusu ve dini merkezler üzerinden tasvir eder. İki yazar da Balkan coğrafyasını bir hafıza alanı, bir kimlik inşa sahası olarak değerlendirir. Ayverdi'ye göre, "geçmişin hatırasını koruyan" kaleler, camiler, türbeler birer kimlik nişanesidir. Füzuran da tanıklık ettiği sokaklarda, şehirlerin kimlik dokusunun yaşatıldığını anlatır.

Ayverdi, Balkanlar'a genelde bir tarihçi ve gönül gözüyle bakarken, mekânlarda Osmanlı izinin devamını, aidiyet duygusunu ve manevi bir derinliği vurgular. Füzuran ise bir gezi yazarının gözlemiyle, dönemin sosyo-kültürel dokusunu ve insan manzaralarını çok yönlü bir şekilde ortaya koyar. Ayverdi'nin metinlerinde şiirsel, mistik ve nostaljik bir üslup baskındır. Anlatıları, tarihî yapılara manevi bir anlam kazandırır. Füzuran ise belgesel bir tavırla, dikkatle yapılmış gözlemleri, röportajı andıran bir dille sunar. Ayverdi, Osmanlı mirasını bir devamlılık, bir korunak alanı olarak idealize ederken, kayıplara ve değişime bir yas duygusuyla yaklaşır. Füzuran ise Osmanlı etkisini çokkültürlü bir yapı olarak sunarken, bir yandan da modernleşme, savaşlar ve göçle yaşanan toplumsal değişimlere dikkat çeker.

Sonuç

Balkanlar'a yaptığı yolculukları kaleme alan iki önemli kadın yazar Samiha Ayverdi ve Füzuran, bölgenin kültürel ve tarihsel dinamiklerini farklı perspektiflerden ele almışlardır. Füzuran, *Balkan Yolcusu* adlı eserinde Balkanlar'ı tarihsel, sosyolojik ve kültürel boyutlarıyla kapsamlı bir şekilde inceleyerek, aynı zamanda Türkiye ile bölge arasındaki tarihî ve toplumsal ilişkileri de gözler önüne sermiştir. Eserde, Türkçe konuşan halkların iki kültür arasındaki bağlarının hâlen varlığı ancak zamanla zayıflama eğiliminde olduğu vurgulanır. Füzuran, Osmanlı'dan miras kalan mimari eserlerin önemine dikkat çekerken, bölgedeki savaş ve çatışmaların etkilerini, yerel halkla yaptığı röportajlar aracılığıyla aktarmaktadır. Balkanlar'da göçmenlik ve kimlik meseleleri, eserin temel gündemlerinden biri olup, özellikle Bosna Savaşı sonrası yaşanan toplumsal değişimler ve ayrışmalar, Balkan kökenli bir yazar olarak Füzuran'ın derin gözlem ve analizleriyle ele alınır. Aynı zamanda, Türkiye'ye göç eden Balkan kökenli insanların ana vatanlarıyla kurdukları duygusal bağlar, vatan özlemleri ve yaşadıkları eksiklikler, eserin önemli temalarıdır.

Balkan Yolcusu, salt bir gezi kitabı olmanın ötesinde, Balkanlar'ın sosyo-kültürel yapısına ışık tutan, bölgenin tarihî mirasına ve toplumsal gerçekliklerine kapsamlı bir bakış sunan bir çalışma olarak değerlendirilir. Füzuran, seyahati sırasında Osmanlı'dan kalan yapıların önemini ve Osmanlı'nın bölgeye yaptığı katkıları vurgularken, bu tarihî mirasın yok olmaya yüz tuttuğunun altını çizer. Sadece mekân betimlemeleriyle yetinmeyen yazar, aynı zamanda Balkanlar'ın çok katmanlı hikâyelerini ve yaşanmışlıklarını okuyucuya aktarmaktadır.

Öte yandan, Samiha Ayverdi'nin gezi kitabı da Osmanlı'nın Balkanlar'a kattığı değerleri ön plana çıkarır. Ayverdi, Osmanlı döneminden kalan kaleler, kuleler, camiler ve mezarlıklar aracılığıyla geçmişin hatırasının günümüze taşındığını ifade eder. Tıpkı Füruzan gibi, Ayverdi de tarihin ve Osmanlı izlerinin yavaş yavaş silinmekte olduğu, bölge halkının kültürel hafızasında bu mirasın yok olmaya yüz tuttuğunu gözlemlemekte ve bu duruma derin bir üzüntü duymaktadır. Ayverdi, ziyaret ettiği mekânları tarihsel ve manevi bağlamlarla, tasavvufi düşüncenin etkisinde harmanlayarak anlatır ve böylece Balkanlar'daki medeniyetin hikâyesini okuyucuya sunar.

Her iki yazarın ortak noktası, Osmanlı'nın kültürel çeşitliliği ve farklı milletlerin yüzyıllar boyunca bir arada yaşamasındaki etkin rolüdür. Füruzan, Bosna Savaşı sırasında gerçekleştirdiği seyahat nedeniyle eserinde savaşın etkilerine geniş yer verirken; Ayverdi ise fiziksel yolculuğun ötesinde, tarihî ve manevi bir yolculuğa çıkarak Balkanlar'ın ruhunu ve derinliğini ortaya koyar. Bu anlamda, iki eser Balkanlar'ı farklı ama birbirini tamamlayan perspektiflerden yorumlayarak, bölgenin tarihsel ve kültürel zenginliğine dair önemli katkılar sunmaktadır.

Kaynakça

- Arslan Avar, A. (2009). Lefebvre'in Üçlü-Algılanan, Tasarlanan, Yaşanan Mekân-Diyalektiği, Mimarlık ve Mekân Algısı Dosyası. *TMMOB Mimarlar Odası*, (17), 1-15.
- Ayverdi, S. (2018). *Yeryüzünde Birkaç Adım*. İstanbul: Kubbealtı.
- Füruzan (1996). *Balkan Yolcusu*. İstanbul: Yapı Kredi.
- Keleş, D. (2012). Samiha Ayverdi Yazınında Mekân Algısı. *Fe Dergi: Feminist Eleştiri*, 4(2), 10-25.
- Samsakçı, M. (2018). İstanbul'la Rumeli Arasında Bir İrfan Köprüsü" Sâmîha Ayverdi. *Aydın Türklük Bilgisi Dergisi*, 4(7), 123-135.
- Şen, N. (2006). *Füruzan'ın Hayatı ve Edebi Eserleri* [Yayımlanmamış doktora tezi]. Ankara Üniversitesi.
- Şen, N. (2010). Balkan Yolcusu. *Türk İslam Medeniyeti Akademik Araştırmalar Dergisi*, (10), 97-110.
- Şimşek, S. (2014). Osmanlının Balkanlar'daki Önemli Kültür Merkezlerinden Biri Filibe'de Tasavvuf ve Tarikatlar. *Osmanlı İlim ve Sanat Dünyasında Balkanlar: Milletlerarası Tartışmalı İlim Toplantı Dizisi*, (20), 781-784.
- Todorova, M. (2003). *Balkanlar'ı Tahayyül Etmek*. İstanbul: İletişim.

Etik Beyan ve Açıklamalar:

1. Bu makalenin yazar(lar)ı, etik kurul iznine gerek olmadığını beyan etmektedir.
2. Bu makalenin yazar(lar)ı, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedir.
3. Bu makalenin yazar(lar)ı, kullanmış oldukları resim, şekil, fotoğraf gibi bütün belgelerin kullanımında tüm sorumlulukları kabul etmektedir.
4. Bu makalenin benzerlik raporu bulunmaktadır.

Extended Summary

The Balkans, a region that has repeatedly fallen under the dominion of various civilizations throughout history, has constantly changed hands due to its strategic position, a phenomenon that has profoundly deepened its cultural, religious, and ethnic diversity. The nearly five-century-long rule of the Ottoman Empire left lasting imprints on the Balkan lands, shaping everything from architecture and urban planning to social life and culinary traditions. These historical transformations have fostered a rich yet fragmented regional identity. Political instability, ethnic conflicts, and wars have intermittently threatened, and at other times further complicated, the multicultural fabric of the region. Travelogues offer invaluable documentation for tracing the layers of this complex structure. Füzûzan's *Balkan Yolcusu* and Samiha Ayverdi's *Yeryüzünde Birkaç Adım* stand as two notable works that illuminate the historical and cultural heritage of the Balkan geography. While Füzûzan narrates her individual observations from cities such as Skopje, Manastır (Bitola), Mostar, Sofia, and Plovdiv, Samiha Ayverdi interprets both the legacies of the Ottoman era and the effects of new regimes during her travels through Bulgaria, Romania, Yugoslavia, Hungary, and Greece in 1969, 1971, and 1972. This study will evaluate, from the perspectives of both authors, the historical identity of the Balkans, the enduring Ottoman heritage, and regional cultural continuity. Within this framework, Füzûzan's *Balkan Yolcusu* (1994) and Samiha Ayverdi's *Yeryüzünde Birkaç Adım* (1974) are particularly noteworthy. Both authors interpret the Balkan geography in opposition to Europe centered narratives that cast it as a "civilizationally undeveloped other," instead reading it through the lenses of historical connections, shared cultural heritage, and collective memory. Ayverdi frames the Balkan lands as loci of memory preserving Ottoman traces, presenting their architecture, religious institutions, and public spaces as identity markers and symbols of belonging. In contrast, Füzûzan's narrative in *Balkan Yolcusu* reflects the coexistence of multiple cultural identities, interwoven with traces of changing social conditions. Thus, neither text limits the Balkans to a mere geographical entity; both reconstruct it as a multi-layered field of memory, identity, and belonging. The stylistic choices of these texts further reveal the interpretive potential inherent in representing the same historical and geographical realm. Ayverdi's poetic, mystical, and historical prose rebuilds the Balkans as a "sacred memory" terrain, whereas Füzûzan's writing assumes the character of documentary testimony. Accordingly, each text develops complementary narrative strategies: Ayverdi establishes a consciousness of identity and belonging, while Füzûzan conveys impressions as witness to a multicultural identity fabric. In both authors' works, the Balkans emerges—contrary to Europe centered reductive narratives—as a "zone of inter civilizational relations" and a "centre of historical memory." Each produces meaning textually along the axes of multiculturalism, identity, memory, and belonging. Furthermore, a comparative academic examination of these texts presents a fertile interdisciplinary research domain. In *Yeryüzünde Birkaç Adım*, Ayverdi recounts her observations during her travels between 1969 and 1971–1972, across Bulgaria, Romania, Yugoslavia, Hungary, and Greece. Her impressions extend beyond mere travel notes; they are informed by her upbringing in a mansion preserving Ottoman traditions, her education, and her lineage from a family that witnessed the late Ottoman era. The mansion of her childhood functioned as a space where Ottoman lifestyles and customs were maintained. Coupled with stories, legends, and historical memories about the Balkans narrated in that environment, these experiences forged in Ayverdi's mind a powerful historical consciousness and nostalgic sensitivity. This cultural heritage deepened her longing for the past—especially Ottoman history—and her sense of belonging in later life. Ayverdi's understanding of history is not confined to the

present-day borders of Turkey. She perceives the Ottoman legacy as an integrated whole and seeks to establish a continuum that links the past to both the present and the future. In evaluating Turkish history, she adopts a perspective that encompasses not only Anatolia but also all the territories once governed by the Ottoman Empire. Within this broad historical framework, the Balkan geography becomes a particularly significant area of interest for her. Füruzan's childhood experiences related to the Balkans would later shape one of the central thematic concerns of her literary works and influence her narrative choices. In her writings, she foregrounds the inner conflicts of individuals who migrated from the Balkans and explores the psychological and cultural impacts of historical events on their lives. For Füruzan, the Balkans is not merely a geographical space; it is conceived as a historical, sociological, and cultural totality. Her engagement with the region is not limited to fictional narratives. In February and May of 1993, she undertook a journey through the Balkans, directly experiencing the region and engaging with its people. The observations and interviews she conducted during this journey were compiled in her travelogue *Balkan Yolcusu* (The Balkan Traveller). In this work, the author is not only an observer but also a witness deeply affected by the devastation caused by war and conflict—an emotional response that permeates her writing. Samiha Ayverdi and Füruzan, two prominent female authors who chronicled their travels through the Balkans, have approached the region's cultural and historical dynamics from differing perspectives. In *Balkan Yolcusu*, Füruzan provides a comprehensive analysis of the Balkans from historical, sociological, and cultural angles, while also illuminating the historical and social ties between Turkey and the region. The work underscores the continuing, albeit weakening, bonds between Turkish-speaking communities and the cultural legacies shared across both sides. While highlighting the significance of architectural heritage inherited from the Ottoman era, Füruzan conveys the destructive impact of war and conflict through interviews with local inhabitants. Issues of migration and identity constitute central themes of the book, particularly in relation to the societal transformations and divisions that followed the Bosnian War. As an author of Balkan origin, Füruzan offers keen observations and analyses of these developments. Moreover, the emotional ties, feelings of longing, and the sense of loss experienced by Balkan-origin individuals who migrated to Turkey represent key themes throughout the work, reflecting a deep engagement with questions of homeland and belonging.